

UDK:808.5

Ozoda XAKIMBAYEVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail: hakimboyevaozoda@gmail.com

O'zDJTU dotsenti, f.f.n I.Umirov taqrizi asosida

INGLIZ AGRONIMLARINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotation

Bugungi kunda zamonaviy tilshunoslikning sohalari ichida toponimika alohida o'ringa egaligi bilan ajralib turadi. Toponimikaning til lug'at tarkibidagi asosiy roli uning adabiy tilda ham sheva tili leksikasida ham mustaqil qatlam sifatida e'tirof etilishidir. Toponimikaning yangilanishi natijasida turli xil yangi nomlarning til lug'at boyligiga kirib kelishi tilimizning lug'at boyligini ham boyitib borayotganligi alohida e'tiborga loyiqdir. Mazkur maqolada muallif toponimikaning asosiy bo'limlaridan bo'lgan agronimlar haqida so'z yuritadi va ingliz agronimlarining lingvomadaniy xususiyatlarini misollar yordamida izohlab beradi.

Kalit so'zlar: Toponimika, agronim, ingliz tili, o'zbek tili, lingvomadaniyatshunoslik, geografik nom, lug'at, tilshunoslik, til, urbanonim, gidronim, oronim, buronim, dromonim, oykonim, dreamonim.

LINGUOCULTURAL FEATURES OF ENGLISH AGRONYMS

Annotation

Today, toponymy is distinguished by its special place among the branches of modern linguistics. The main role of toponymy in the structure of the language vocabulary is its recognition as an independent layer both in the literary language and in the lexicon of the dialect. It is worth noting that as a result of the renewal of toponymy, various new names are entering the vocabulary of our language, which is also enriching the vocabulary of our language. In this article, the author talks about agronyms, which are one of the main sections of toponymy, and explains the linguocultural features of English agronyms with the help of examples.

Key words: Toponymy, agronym, English, Uzbek, linguocultural studies, geographical name, dictionary, linguistics, language, urbanonym, hydronym, oronym, buronym, dronym, oikonym, dreamonym.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ АНГЛИЙСКОГО АГРОНИМА

Аннотация

Сегодня топонимика занимает особое место среди областей современного языкознания. Основная роль топонимии в структуре словарного состава языка заключается в ее выделении в качестве самостоятельного пласта как в литературном языке, так и в лексике диалекта. Стоит отметить, что в результате обновления топонимии в словарный состав языка вошли различные новые названия, что также обогащает словарный состав нашего языка. В данной статье автор рассматривает агронимы, одну из основных отраслей топонимии, и на примерах объясняет лингвистические и культурные особенности английских агронимов.

Ключевые слова: Топонимия, агроним, английский язык, узбекский язык, языкознание, географическое название, словарь, лингвистика, язык, urbanonim, гидроним, ороним, буроним, дроним, ойконим, дреаноним.

Kirish. Zamonaviy jamiyatni geografiasiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Toponimlar jamiyat taraqqiyotining ajralmas elementi hisoblanadi. Ularning ma'lum bir hududdagi yig'indisi ko'p asrlik xalq ijodiyoti samarasidir. Geografik nomlar – bu mamlakat yoki shahar bilan tanishishni boshlaydigan tashrif qog'ozi hisoblanadi. Har qanday zamonaviy odamlarning hayoti doimiy ravishda o'ziga xos geografik nomlarga ega bo'lgan turli joylar bilan bog'liq.

O'z navbatida, geografik nomlarni, ularning tarixini o'rganish bilan shug'ullanadigan fan toponimika deyiladi. Toponim so'zi (yunoncha topos – joy, makon, onima – nom, ism) – har qanday geografik obyektning atoqli oti, nomi, jumladan, gidronim, oykonim, oronim, urbanonim, agronim va boshqalardan iborat bo'ladi [1]. Toponimlarni o'rganish zamonaviy tilshunoslikda katta qiziqish uyg'otadi, chunki shahar nomlari o'z shakllarini o'zgartirishda davom etmoqda va bunga turli omillar ta'sir etmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Toponimika haqida so'z borar ekan, bugungi kunda nafaqat O'rta Osiyo toponimikasini o'rganish jadal sur'atlar bilan olib borilganligini, balki Yevropa toponimikasi ham o'rganilishda, tadqiq qilinishda O'rta Osiyo toponimikasidan qolishmasligini bilib olishimiz

mumkin. Bilamizki, toponimika keng qamrovli soha hisoblanadi. Shu boisdan, uning hamma qismlari ham keng tadqiq qilinmaganligi bugungi tadqiqotimizning yaralishiga sabab bo'ldi desak mubolag'a bo'lmaydi. Mazkur tadqiqotda nafaqat O'rta Osiyo, jumladan O'zbekiston hududidagi toponimik birliklar hisoblangan agronimlar tadqiq qilingan, balki Yevropaning, jumladan Ingliz xalqining toponimikasining bir qismi hisoblangan agronimlar haqida ham so'z boradi.

Yevropaning eng qadimiy va go'zal shaharlaridan biri, Buyuk Britaniyaning poytaxti Londonning toponimlarini ko'rib chiqamiz. Londonning har bir ko'chalari, bino va maydonlari o'tgan yillar tarixi va ulug'vorligi bilan ajralib turadi. Londondagi shahar nomlari tarixiy, etnografik, lingvistik va madaniy ma'lumotlarni taqdim etadi. Londonning deyarli har bir ko'chasi butun dunyoga mashhur va diqqatga sazovor joylari bilan taniqli. Shahardagi har bir ko'chalarning, bino va maydonlarning nomlari muhim o'rin tutadi.

Zamonaviy ingliz tilining tuzilishini tushunish, Buyuk Britaniya tarixi va madaniyati bilan tanishish orqali shaharning haqidagi dunyoqarashni kengaytirish mumkin.

Ushbu izlanishning maqsadi London toponimlarining bir qismi bo'lgan agronimlarni o'rganishdir. Ularning kelib chiqish pozitsiyasi, bu esa, o'z navbatida, batafsil ma'lumotni anglatadi ularning shakllanishi va rivojlanishi tarixini o'rganish mumkin. London nafaqat Yevropaning eng go'zal shaharlaridan biri, balki eng qadimgi davlat asos solingan joylardan biri hisoblanadi. Shahar Buyuk Britaniyada Kelt qabilalarining joylashishi davrida tashkil etilgan deb hisoblanishiga qaramay, Rim istilolari London tarixiga ko'proq hissa qo'shgan, eramizning I asrida Temza qirg'og'idagi katta ekin maydoniga ega bo'lgan lalmikor yer vujudga kelgan. Odamlar bu yerni "Londonium" deb nomlashgan. Yer juda serxosil va juda katta bo'lganligi sababli uning atrofiga odamlar kelib dehqonchilik qilishni boshlashgan. Vaqt o'tib dehqonchilik qilishni yo'lga qo'ygan odamlar o'sha maydon atrofiga chodirlar qurib yashashni boshlashgan. Natijada kichik aholi punkti paydo bo'ladi. Xalq ko'payganidan keyin bu joyning atrofi savdo qilish uchun mo'ljallangan bozorga aylanadi. Bu bozorda dehqonlar o'zlari yetishtirgan mahsulotlarini sotish bilan shug'ullanishni boshlashadi. Bora-bora bozor kattalashib, Shimoliy Yevropadagi muhim savdo markaziga aylangan [2; 67].

Bundan ko'rinish turibdiki, London toponimining kelib chiqishiga nazar soladigan bo'lsak bu nom agronim bo'lib vujudga kelgan ekan. Oldin dehqonchilik qilinadigan lalmikor yer nomi, keyinchalik esa savdo sotiq qiladigan maydon nomi "Londonium" deb nomlangan ekan. bundan shu ma'lum bo'ladi, bugungi kunda shahar nomi hisoblangan toponim "London" nomining ilk kelib chiqishi agronim termin bo'lgan ekan. Yuqoridagi fikrlarimizda aytib o'tganimizdek, agronim nomlar o'zgarmas nomlar hisoblanmas ekan. Ular vaqt o'tishi bilan o'zgarar, ba'zan toponimlarga, ba'zida gidronimlarga aylanib ketar, ba'zida esa umuman yo'q bo'lib ketishi ham mumkin ekan.

London ko'chalarining paydo bo'lishi tarixi, shahar nomining kelib chiqishi va vaqt o'tishi bilan uning o'zgarishini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. "London" nomining o'zi olimlar orasida juda ziddiyatli munozaralarga olib kelmoqda. Bir nechta taxminlar mavjud:

1. Nom lotin tilidan kelib chiqqan va rimliklar tilidan "zo'ravon" ma'nosini anglatuvchi shaxs ismi.

2. Nom lotinchadan Lond so'zidan kelib chiqqan, ya'ni "yovvoyi (o'rmon bilan qoplangan) joy" ma'nosini anglatgan [3; 335].

3. Nom kelt tilidan kelib chiqqan va ikki so'zdan iborat: Llyn (ko'l) va Dun (istehkom): Keltlar davrida, shahar Llyndid deb nomlangan; "dun" qo'shimchasi boshqa ko'plab kelt toponimlarida ham uchraydi [4; 200].

4. Bu nom Plowonida so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "toshib oqadigan daryo" degan ma'noni anglatadi [5; 233].

Bugungi kunda ham Londonga asos solgan – keltlar yoki rimliklar deb mutlaq ishonch bilan aytib bo'lmaydi.

London toponimlarini olimlar taklif qilgan tasnifga ko'ra, quyidagilarga ajratish mumkin:

1. Shaharlarga tuzilmalardan tuzilgan toponimlar.

2. Rim yo'llari.

3. Keltlar toponimlari [6; 370].

Angliyada geografik nomlarga qiziqish XIX asr oxiri - XX asr boshlarida namoyon bo'ldi. Toponimikaning shakllanishiga hissa qo'shgan birinchi ingliz tadqiqotchilaridan G. Aleksandr, A. H. Smit, E. Equala, K. Kemeronni eslatib o'tish lozim. Asosan tadqiqotchilar toponimlarning etimologiyasini o'rganish va joy nomlarining kelib chiqishi haqidagi lug'atlarni nashr etish bilan shug'ullanganlar. Toponimik tadqiqotlar XX asrda ayniqsa rivojlangan bo'lib, ayni paytda toponimikada ham faol rivojlangan maktablar tashkil etilmoqda. 1923 yilda ingliz joy nomlari jamiyati tuzildi va bu haqida Angliyaning alohida grafliklari toponimiyasiga oid ko'plab monografiya va asarlar

nashr etildi. Olimlar tomonidan geografik nomlarning kelib chiqishi, ularning tarixi, nomlanishi haqida ma'lumotlar beruvchi geografik obyektlarning geologiyasi va ekologiyasi, ya'ni mamlakat toponimikasini diaxronik jihatdan o'rganish ishlari olib borildi. Turli fanlar vakillarining sa'y-harakatlari bilan toponimika o'zining mustahkam o'rmini egalladi.

Tadqiqot metodologiyasi. XX asrning 60-70-yillarida yuzaga kelgan nizolarga qaramay, toponimika ilmiy bilimlar tizimida qaysi bilim sohasiga tegishli ekanligi haqida turli fan sohalari olimlari o'rtasida munozara va bahslar olib borildi. Ba'zi olimlar bu fanni chegaradagi fan, tutashuvdagi fan deb hisoblashdi. Geografiya, tarix va tilshunoslik fanlari uni lingvistikaga oid mustaqil fan deb ajratdi. Toponimikada tarixiy komponent mavjud. Ammo bu yerda biz xalqlar tarixini, davlatlar va til tarixini o'rganmaymiz.

Natijalar va muhokama. Tarixiy voqealar tilda bevosita aks etmaydi. Toponimlar avtonom tizim bo'lgani uchun tashqi ta'sirlar ta'sirida bo'lishi qiyin, lekin o'z qonunlariga ko'ra o'zgaradi. Ammo tarix fanining o'zi uchun geografik nomlar katta ahamiyatga ega, chunki ularda moddiy madaniyat qoldiqlarining o'xshashligi muhim roli o'ynaydi. Toponimik ma'lumotlar birlamchi manbalar ma'nosiga ega bo'lgan hujjatlar turidir. Masalan, tarixchilar qishloqning nisbiy yoshini uning nomining turiga qarab aniqlashlari mumkin. Toponimik dalillar yozma manbalarga ega bo'lmagan mamlakatlar uchun ayniqsa qimmatlidir. Geografik nomlarni ham tarixiy tamoyil ya'ni ularning paydo bo'lish vaqti va tarixiga ko'ra tasniflash mumkin. Kashfiyotchilar, buyuk insonlar va boshqalar xotirasiga berilgan yodgorlik nomlari tarixiy ahamiyatga egadir.

Toponimlarning geografiya uchun ahamiyati ham katta bo'lib, ularning ko'pchiligi umumiy nomga aylangan va geografik terminologiyaga kirganlar.

S. N. Basik toponimikaning geografik jihatini ko'proq darajada o'rganadi. U toponimikaning lingvistik tomonini aniqlaydi, geografik mansublik asosida batafsilroq tasniflaydi [4; 168].

Shu bilan birga S. N. Basik toponimlarning 8 ta asosiy turini qayd etib o'tadi:

Oronimlar yer yuzasi relyefining har qanday obyektining to'g'ri nomi - ikkala qavariq (tog', tog' tizmasi, tepalik) va botiq (vodiy, jar, pastlik, dara, chuqur), ya'ni har qanday orografik obyekt (Ruapehu, Taravera tog'i, Grampianlar).

Buronimlar - yirik geografik hududlarning (Angliya, Uels, Shotlandiya) nomlari.

Urbanonimlar - shahar ichidagi obyektlarning nomlarini bildiruvchi toponimlarning xilma-xilligi: bloklar, ko'chalar, maydonlar, xiyobonlar, qirg'oqlar, bog'lar, yodgorliklar, teatrlar, muzeylar, kinoteatrlar, kafelar, mehmonxonalar, do'konlar, yakka tartibdagi uylar. Ingliz urbanonimlarining xususiyatlari orasida ismlarning keng qo'llanilishi kiradi komponent ko'chasi "ko'cha" (High Street, King Street yoki shaharning asosiy ko'chasi nomi uchun qishloq, Tabard ko'chasi, Armut daraxti ko'chasi, Beyker ko'chasi), darvoza "yo'li", shuningdek; ko'cha nomlari dunyo qismlarining nomlarini o'z ichiga oladi (Shimoliy, Janubiy, Sharqiy, G'arbiy ko'chalar, Northgeyt, Eastgate). Urbanonimlar ko'pincha yo'l komponenti "yo'l" bilan qo'shma iboralaridir (Mile End Road, Beechwood Road, Clever Road).

Dromonimlar aloqa yo'lining nomi bo'lib, odatda joylardan tashqarida (Fosse Way, Icknield Way, Broxden aylanma yo'li).

Oykonimlar - aholi punkti nomi. Buyuk Britaniya hududida oykonimlar bo'lishi mumkin. Ularning tuzilishidagi uy-joy yoki qurilishni bildiruvchi komponentlar. Ular quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi: boro (yoki burgh, bury) "kichik shaharcha, mahalla" (Vudboro, Flukboro, Kenterberi,

Dyuberi, Edinburg). uy “uy” (Woodhouse, Summerhouse), o'rniga “mulk fermasi, yer uchastkasi” (Gempsted. Berkhamsted. Vrinsted).

Gidronimlar suv havzalarining (daryolar, ko'llar, dengizlar, qo'ltiqlar, bo'g'ozlar, kanallar) nomlari. Ko'pchilik Buyuk Britaniya gidronimlari shimoliy qismga, ya'ni Shotlandiya hududiga to'g'ri keladi. Ko'pchilik mamlakatning bu qismidagi nomlar shotland tilida “ko'l” degan ma'noni anglatuvchi “loch” komponentini o'z ichiga oladi. Belgilangan komponentli gidronimlar joylashuviga qarab farq qilishi mumkin, masalan: Loch Lochy (dan Gaelic Loch Lochaidh) – ko'l bo'lib, uning nomi tom ma'noda “Ko'ldagi ko'l” degan ma'noni anglatadi.

Agronimlar - ekin maydonlarining nomlarini belgilash uchun toponimlarning bir turi - ekin maydonlari, dalalar, maydonlar, bozorlar va boshqa qishloq xo'jaligi yerlari.

Dreamonimlar toponimning bir turi, har qanday o'rmon hududi – o'rmonlar, o'rmonlar, to'qaylar [7; 177].

Yuqorida qayd etilgan toponimik sinflar turli geografik obyektlarni o'zlariga ko'ra guruhlab nomlaydi. Umumiy geografik xususiyat va toponimik tizimning hududiy asosini tashkil etadi. Toponimik tizim hududiydir. Bu mahalliy cheklangan tizim, lingvistik mansublik bilan rang-barang, mintaqaviy geografik voqelikni ifodalovchi maxsus lug'at [4; 168].

Har kuni biz nutq oqimida minglab so'zlardan foydalanamiz va qoida tariqasida biz ularning kelib chiqish tarixi haqida o'ylamaymiz. Biroq, tilshunoslar so'zlarning asl ma'nosini tushunishga va ularning rivojlanish yo'lini tiklashga ko'p vaqt sarflashadi. Tilshunoslikning ushbu masalalarga bag'ishlangan maxsus bo'limi etimologiya deb ataladi. Shu o'rinda etimologiya tushunchasiga to'xtalamiz.

“Etimologiya” atamasi yunoncha ildizlarga ega va “haqiqat”, “ta'limot” degan ma'nolarni anglatadi. Bitta so'zning etimologiyasi haqida gapirganda, ular odatda uning tarixiy ildizlarini o'rganishni anglatadi. Ko'pincha bu atama tilshunoslikning kelib chiqishini o'rganish bilan shug'ullanadigan bo'limiga murojaat qilish uchun ishlatiladi. Birinchi marta bu atama qadimgi yunon faylasuflarining asarlarida uchragan. Ushbu so'zning tarkibiy qismlari “sodiq va haqiqat” hamda “ma'no va ta'lim berish” ma'nolariga ega bo'lgan [6; 370]. Boshqacha qilib aytganda, etimologiyaning asosiy vazifasi so'zlarning haqiqiy ma'nosini topishdir, shuningdek, so'zga kiritilgan ma'noni izlash dastlab uning boshlang'ich qismidagi o'zgarishlar dinamikasini kuzatish ma'nosini anglatadi. Vaqt o'tishi bilan so'zlar nafaqat ma'noni, balki tashqi shaklini ham o'zgartiradi. Shuningdek, ovoz ifodasi va fonetik ko'rinishi ham o'zgaradi.

Nomlarning kelib chiqishiga ta'sir qiluvchi omillarga to'xtalib o'tsak. Ingliz tilidagi geografik obyektlarning nomlari tahlili lingvistik masala sifatida tadqiqqa tortilgan. Ingliz tilidagi geografik nomlarda tasniflash tamoyili manba tilini aniqlash (bu ingliz tilidan oldingi keltlar, iber va hk), britton, lotin, qadimgi ingliz, Qadimgi Nors, Daniya, Franko-Norman va boshqa tillar ta'sirida joy nomlari ko'p ucharydi. Bu tillarning barchasini ingliz ko'chalari, maydonlari, bozorlari va boshqa geografik obyektlar nomlarida kuzatish mumkin. Bundan tashqari, ular allaqachon mavjud nomlarga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ya'ni, ular fonetik va transliteratsiya qoidalariga asoslanib moslashgan. Ingliz geografik joy nomlarining etimologiyasini o'rganishda bir nechta asosiy muammolarga duch kelish mumkin, xususan: Toponimning zamonaviy shakli bilan ma'noviy mos kelmasligi:

1. Tovush va ma'nodagi farq.
2. Keyingi bahsli masala o'xshash tovushga ega bo'lgan toponimlar mazmuni.
3. Zamonaviy ingliz tilida o'xshash so'zlarning mavjudligi.

Funksional nuqtai nazardan, ingliz geografik hudud nomlarining shakllanishiga quyidagi omillar ta'sir ko'rsatgan.

1. Muayyan hududda yashovchi xalqlarning nomlari.
2. Turar-joyning xususiyatlari (ham oddiy, ham kompozitsion).
3. Hudud relyefi xususiyatlari.

Xulosa. Londondagi ko'plab geografik joy nomlarining kelib chiqishi geografik muhitning xususiyatlari bilan bog'liq. Toponimlar ko'pincha atrofdagi hududning tabiatini aks ettiradi. Geografik atamalarining o'z geografik nomlarini shakllantirishdagi alohida ahamiyati hammaga ma'lum. Buni geografik atamashunoslikning taniqli tadqiqotchisi V. Neroznak [10; 516] ta'kidicha, Londonning geografik joy nomlari ko'p va xilma-xildir. Buni mamlakatning bepoyon hududi bilan ham, keng ekin maydonlari va dalalari bilan ham izohlash mumkin, tabiiy sharoitlar, turli xil relyef turlarining mavjudligi ham bundan mustasno emas. Bundan tashqari atoqli nomlar Londondagi ko'plab toponimlarda o'z aksini topgan. Mashhur shoirlar, olimlar, rassomlar yashash joylari, shon-shuhrat joylari qo'mondonlar, monarxlarning sevimli yurish yo'llari va ularga yaqin bo'lganlar, odamlar – bu nomlarning barchasi London nomlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan. Shuningdek, London aholisining mehnat faoliyati, ularning bo'sh vaqtlari va hayoti Londonning ko'plab toponimlarida o'z aksini topgan.

ADABIYOTLAR

1. Ahmadaliyev Y.I. Toponimika va geografik terminshunoslik. – Farg'ona: 2018 – 10 b.
2. Артемова А.Ф., Леонович О.А. Географические названия Великобритании. – М., 2010. – № 10. – 67 с.
3. Беленькая В. Очерки английской топонимики. – М., 2009. – 335 с.
4. Басик С. Н. Общая топонимика. – Минск, БГУ. 2008. 168 с.
5. Брагилевский Д.Ю. Структурно-семантический анализ названий улиц. Минск, Ленинград. 2008. – 233 с.
6. Суперанская, А. В. Общая теория имен собственных. – М., 2012. – 370 с.
7. Суперанская, А. В. Что такое топонимика? - М.: Наука, 1985. - 177 с.
8. Rosenthal D.E. Dictionary - a reference book of linguistic terms. 2nd edition. – М., 2013. – 399 p.
9. Нерозняк В.П. Топонимия. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 2008. – 516 с.